

A magyar útfüggőség

VISSZHANG - LVII. évfolyam, 9. szám, 2013. március 1.

Pogátsa Zoltán *Roszzabbul élünk, mint 20 éve?* című cikkében (ÉS, 2013/6., febr. 8.) Mihályi Péter írásával (Az elmúlt 20 év. *Gazdaságunk 1990 és 2010 között*, ÉS, 2012/51-52., dec. 21.) vitatkozik. Igaz, írása valójában nem vitacikk, egyrészt mert egy valahol, valamikor rendezett fórumon, ahol mindketten részt vettek, elmondott hozzászólásait összegzi; másrészt azért, mert valójában Mihályi Péterrel kevésbé vitatkozik, mint saját, bár Mihályi Péternek tulajdonított állításaival. Amiért bekapcsolódom ebbe a „pár-” beszédbe, annak az az oka, hogy Pogátsa ugyanazokat – a nézetem szerint téves – állításokat fogalmazza meg, amelyek a magyar értelmiségi vitákban évtizedek óta jelen vannak: milyen úton járunk, milyen úton járunk, szabad-e az útválasztás?

Sietek leszögezni, hogy már a kérdés is hamis, Hegellel szólva „a történelem csele” az, hogy sokan hiszik úgy, csupán elhatározás kérdése, hogy egy országból demokratikus, versenybarát, kulturálisan nyitott mintaország lesz, míg egy másikból ennek az ellenkezője: bezárkózó, versenykerülő, puhagerincű, kánjai kezét csókoló. Amiről írni fogok: az útfüggőség (path dependency). Pogátsa ugyanis – ha akarta, ha nem, ezt a kérdést járta körül, mondhatnám, erre fűzhető fel cikkének mondandója. Öt állításával vitatkozom: 1) megérte-e rendszert váltani? 2) volt-e lehetőségünk más formájú kapitalizmust választani? 3) ki él jobban és miből a rendszerváltás után? 4) nőtt-e az egyenlőtlenség? 5) miért alacsony a termelékenység hazánkban?

1) Pogátsa Zoltán cikkének már a címe is bicskanyitogató számomra. Azt sugallja ugyanis, hogy a rendszerváltást az anyagi előnyök felől kell megközelíteni, hiszen mit ér a szabadság, ha nem váltható aprópénzre. Értem én, hogy a tudós Pogátsa most a köznép nyelvén szólal meg. Ha a köznép számára az derülne ki, hogy jobban élt a Kádár-korszakban, akkor az úri huncutságok, mint a piaci verseny, a szabad vállalkozás, a forint konvertibilitása, az utazás és munkavállalás szabadsága, a gyerekeink külföldi egyetemeken való tanulása, mit sem érnek. Több-e a kenyér és a kalács, vagy sem? – erre válaszoljon a rendszerváltás felkent pápája, a vitapartner Mihályi Péter. Pogátsa, bár szeretne nem igazat mondani, kénytelen csűrve-csavarva bevallani, hogy „a gazdasági szerkezetváltás után pedig a jövedelmek alakulása egyáltalán nem követte a GDP vagy az ipari termelés növekedését. 2005 környékére mindösszesen a hatvanas érték 170-180 százalékra korrigált vissza, és azóta ebben a sávban imbolyog.” Szerzőnk nem tagadhatja, hogy az egy főre jutó reáljövedelem ma nagyjából a kétszerese az 1960-as évekének, és azt sem tagadhatja, hogy a Trapper farmer, a Sztár Cola, a Trabant és Zsiguli, a panellakások, a Mambo magnó, a Krasznaja Moszkva minőségéhez képest kicsit jobb a vásárolható áruk minősége és választéka is. A rendszerváltás előtti rendszer hazugságait és életszínvonalát még a mai körülmények, a válságok ellenére is magunk mögött hagytuk. Ezért a cikkbeli kis hazugságok és körmönfont érvelések ellenére sem tagadható le, hogy a „hason mérve” is megérte rendszert váltani.

2) Köztudott (majdnem), hogy az útfüggőség fogalma arra utal, hogy (utólag) véletlenszerűnek ítélt események megváltoztatják a későbbi történések lefolyását, a később jövők számára kijelölik azt a történeti utat, amelyen járniuk kell. Az útfüggőség elmélete Paul David (1985) írásától eredeztethető. David egy technikatörténeti eseménnyel (az írógépen a ritkán használt betűk: QWERTY felső sorba helyezésével magyarázza a Remington cég piaci fölényét, illetve azt, hogy noha 8-10 kellemesebb, ergonomiai szempontból kedvezőbb kiosztása is lehetne az írógép, illetve a számítógép billentyűzetének, mégis közel másfél évszázada ez a kiosztás jelöli ki az írástudó emberiség mindennapjait) írta le az útfüggőséget és annak a verseny és a gazdasági szerkezet alakításában vitt szerepét. Az útfüggőségnek David első cikke óta könyvtárnyi az irodalma, a viselkedés-gazdaságtan vagy a közösségi választások

elmélete szeretettel alkalmazza ezt egész társadalmakban lezajló változásokra vagy éppen a változások elmaradására.

Miért utalok erre az elméleti kiindulóponton Pogátsa Zoltán cikke kapcsán? Pogátsa azt állítja, hogy Mihályi Péternek „*már a kiindulópontja is téves. A kapitalizmus fogalma ugyanis nem homogén. Az óriási egyenlőtlenségeket produkáló brazil vagy egyesült államokbeli kapitalizmus egészen más, mint az egyenlőséget tudatosan előmozdító svéd*”. Ezt követően le is szögezi, hogy „*Amivel ténylegesen csatlakoztunk, az sajnos olyan formája a kapitalizmusnak, amely fenntarthatatlan, és a világgazdaságon belüli periferizálódáshoz vezet. (...) Rossz úton járunk.*”

Pogátsa azt sugallja, hogy nem adottságaink, történeti utunk, jó és rossz hagyományaink döntöttek abban, hogyan, milyen sajátos kapitalista formációt létrehozva, illetve engedve csatlakoztunk a globális kapitalizmushoz. Nem azzal és úgy csatlakozunk, amink éppen van, hanem azon a módon, azokkal az intézményekkel, azokkal a politikákkal, átnézve a lehetséges csatlakozási forgatókönyveket, amelyeket az olyan tudós elmék, mint Pogátsa a leghasznosabbnak, a legszerencsésebbnek látnak. Engedjen meg az olvasó egy történelmi analógiát: hadd idézzem fel Eric Hobsbawm (1978) munkájából, *A tőke korából* a cári Oroszországban a jobbágyfelszabadítás és az orosz kapitalizmus elindításának mikéntjét.

„Az uralkodók politikáját (...) három megfontolás irányította az 1860-as években. Először is olyan gazdasági és politikai változások közepette találták magukat, amelyeket már nem tudtak irányítani, amelyekhez tehát alkalmazkodni kellett. Amint az államférfiak világosan felismerték, hogy egyetlen választási lehetőségük az volt, hogy vagy a széllel hajóznak, vagy tengerészeti ügyességüket latba vetve más irányba kormányozzák a hajót. Márpedig a szélirányt a természet szabta meg. Másodsor, el kellett dönteniük, milyen engedményeket tehetnek az új erőknek a társadalmi rend, vagy bizonyos esetekben a politikai felépítmény veszélyeztetése nélkül, ezek védelmére ugyanis elkötelezték magukat, így meg kellett határozniuk azt a pontot, amelyet már veszélyes lenne túllépniük. És harmadszor: azért szerencsésük volt, hogy olyan körülmények között dönthettek a követendő politikáról, amelyek bizonyos kezdeményezési és manőverezési lehetőséget biztosítottak számukra, így esetenként szabadon irányíthatták az eseményeket.” (64. old.)¹

A cár több mint 20 titkos bizottságot nevezett ki harminc éven át a jobbágyfelszabadítás előkészítésére, hasonlóan, ahogy Magyarországon is az átalakulást különböző bizottságok készítették elő, addig, amíg... Addig, amíg maga a politikai felépítmény átalakulása: a liberális, parlamentáris demokrácia, a pártok versenye el nem sodorta azokat a fontolva haladó, alapvetően a kapitalizmus, a szabadságjogok teljességének a megadása előtti akadályokat, amelyeket az állampárt és akkori legfőbb szövetségese, a Csurka által befolyásolt MDF az „optimális magyar” kapitalizmus érdekében a fejlődés elé akart állítani. A rendszerváltás programja (lásd SZDSZ) felszámolta a „cári titkos bizottságokat”, Pozsgayból nem lett az átalakulási folyamatot hasznosan felügyelő, közvetlenül a nép által választott államelnök, a társadalmi-gazdasági átalakulás nem a reform-kommunisták és a nemzeti kapitalisták önellátását tükrözte, és nem csupán az ő szájuk íze szerint ment végbe. S merthogy Pogátsa szerint is más módon, más stratégiával kellett és lehetett volna csatlakozni a versenyvilág kapitalizmusához, adódik a kesergés: rossz úton járunk. Nekem nagyon ismerősen hangzik ez a megfogalmazás. Emlékeztet Szekfű Gyula *Valahol utat tévesztettünk* című cikksorozatára, mely a háború alatt a *Magyar Nemzetben* jelent meg. Még ha emlékeztet is Szekfű cikksorozatának a címére, de nem emlékeztet gondolataira, így például erre: „*Történelmünkben nem egy olyan korszak hiányzik, vagy csak csökevényesen van meg, amely Európa nyugatibb, boldogabb tájain nagy munkálója és elősegítője volt a nemzetek haladásának.*”

Szekfű gondolatát folytatva, *hazánk történetéből lényegében hiányzik a saját alapjain fejlődő kapitalista átalakulás*, hiszen Magyarországon a XV–XVIII. században a városiasodás, a piacra termelés nem volt zavartalan, a kapitalista fejlődés a XIX. században alapvetően az osztrák-német-zsidó nagytőke dominanciájával és a fokozatosan átalakuló magyar céhes, manufaktúráis ipar versenyben lemaradó kettősségével ment végbe. Nem véletlen, hogy a XIX. század végétől, a kiegyezéstől felgyorsuló magyar

kapitalista fejlődéssel szemben foglaltak állást az akkori uralkodó politikai osztályok, a nagybirtokos arisztokrácia, a dzsentrik, a klérus, de az uralkodó osztálynak kezét csókoló zsellérek, a kisemmizett szegényparaszrok is. Nem véletlen, hogy rövid konszolidációs szakaszoktól (lásd Bethlen István) eltekintve a zsidó-német kapitalizmus kiszorítása, a zsidó-német vagyon újraosztása a korszak fő gondolata. De a XX. század versenyvilágában, a globális kapitalizmus korában a kapitalista levest csak azokból az alkotórészekből lehetett főzni Magyarországon, ami volt, ha nem ebből és nem az egész ország teljes átalakulásának a céljával, hanem önellátó módon, befelé fordulva, a világot kirekesztve főzték, akkor fasiszta (szemben fogalmazva nacionál-populista, államkapitalista) vagy kommunista leves lett belőle. A magyar történeti útfüggőség éppen ebben van. Erre hajaz a mondás a gazdasági reform 68-as sikerei idején: „szeretjük a lángost, de nem szeretjük a lángossütőt”, vagy manapság a nemzeti jelző aggatása mindenre (lásd „keretbe foglalás” – Szilágyi Ákos). A kedves olvasó, és persze Pogátsa Zoltán figyelmébe ajánlom Ungváry Krisztián nemrég megjelent *A Horthy rendszer mérlege* című könyvét. Ungváry a magyar út történeti függőségéről világosan leírja, hogy a kevésbé radikális, azaz a kapitalistákat és a kapitalizmust a fennálló rezsim ellenőrzése alatt tartó társadalom- és gazdaságpolitika, az ebbe a mederbe illeszkedő nemzeti elvű szociálpolitika (értsd a zsidó vagyon célzatos és államilag szervezett újraosztása elrablása), a magyar út keresése egyáltalán nem a „hitleráj” másolása, hanem a „csökevényes” magyar kapitalizmus aljas kitörési kísérlete volt.

3) Pogátsa hosszú eszmefuttatásban tér ki (látszólag statisztikai módszereket alkalmazva) arra, hogy mikor élt jobban a lakosság, mennyire maradt le a GDP növekedésétől az életszínvonal: az egy főre jutó reáljövedelemben kifejezve. Elfelejtkeznek arról a tényről, hogy *a szocializmus idején* attól lehetett viszonylag magas az egy főre jutó reáljövedelem, hogy nem a saját lábunkon álltunk. Kádár rendszere a belföldön megtermelt jövedelmet messze túlszárnyalva teremtett viszonylag egyenletes fogyasztóképességet és választékot (ez a koraszülött jóléti állam – Kornai János) az állami újraelosztás csatornáján a bevételek és a kiadások közötti különbözetet, a deficitet eltagadva és külföldi hitelfelvételek nagyságát kozmetikázva. Amikor ez már nem volt folytatható – ahogy nem volt folytatható 1995-ben vagy 2006-ban, de akár 2011-ben sem –, akkor következett be a kísérletezés, a piaci reformokkal való kacérkodás. A piacnak és a versenynek *azonban az a baja*, hogy *annak van pénze, fogyasztóképessége, akinek a termelőképességét a piac is elismeri*. Ezért fogott bele már a 68-as gazdasági reform első évében a Kádár-rendszer az eszeveszett jövedelemátcsoportosításba („szabályozó-lebontás, szabályozó-alku” – Antal László), nehogy a rendszer támasza: a nagyipari munkásság és foglalkoztatói, a veszteséget termelő nagyvállalatok csődbe menjenek. Ezzel persze továbbra is a legkevésbé hatékony munkahelyek kötötték le a szakképzett munkaerőt, a pazarló üzemek „szabták el” a drága import anyagot, és az ezekből előállított termék csak a sajátos szovjet termékcsere révén tudott valamelyes ellenértéket szolgáltatni. Éppen emiatt, amikor megszűnt ez a mesterségesen fenntartott felvevőpiac, akkor sok százezer magyar munkavállaló maradt munka nélkül, de nem keresett más – esetleg alacsonyabb keresettel kecsegtető munkahelyet, hanem szavazóként nyomást gyakorolva a politikai osztályra az állami újraelosztás révén gondoskodott a megélhetéséről. Ez a magyar történeti útfüggőség másik, máig is ható eleme: 1990 után is *épült tovább az állami újraelosztás gépezete*, így valóban elértük a '90-es években válságba jutott svéd modellt, ahol a piacról (beleértve a munkapiacot is) jövedelmet szerző 1 felnőtre az állami döntéstől függő (közalkalmazott, köztisztviselő, munkanélküli, segélyezett, beteg, nyugdíjas) jövedelemmel rendelkező 1,3 felnőtt jutott.

Akiknek a *megélhetése nem a saját mostani erőfeszítésüktől*, hanem attól függött, hogy jól szavaztak-e, megfelelően gyakoroltak-e a svéd jóléti államra és politikai osztályára nyomást, amibe Svédország (a sokkal magasabb termelékenységgel, sokkal magasabb foglalkoztatási rátával) is belerokkant. A történeti útfüggőséget a magyar gazdaság sajátos duális szerkezete is tükrözi: magas termelékenyséű multi-leányvállalatok és alacsony termelékenyséű kis- és minivállalkozások. Középpont szinte semmi. Ebben a szerkezetben nem igazán versenyképesek a kicsik, közöttük az boldogul, aki állami gazdákhoz törleszkedik. A néhány vállalkozás, amely a növekedés, a fejlesztés útját választja, gyorsan megtalálja irigyeit, és nem a verseny gazdasági eszközeivel, hanem adófeljelentéssel és az állam „védelmi” pénzével

fojtják el, vagy bele kell simulnia a lelátón szotyolázók második sorába.

4) Az egyenlőtlenség növekedésének a mítoszáról is sokat ír szerzőnk. Nálam sokkal avatottabbak: Ferge Zsuzsa vagy TóthIstvánGyörgy, Szelényi Iván könyveit kellene idéznem arról, hogy a felső jövedelmi ötöd és az alsó jövedelmi ötöd, de még inkább a legalsó jövedelmi tized és a legfelső jövedelmi tized jövedelmeinek különbsége bizony jóval nagyobb volt az igazi szocializmusban (a '68-as piacot imitáló reform előtt). Ekkor ráadásul a „kiválasztottak” lakáshoz, telefonhoz jutottak majdnem ingyen, és ez a különbség az imitált piac „ádáz” erőinek a közreműködésével sem változott. 1962-ben a legalsó és a legfelső jövedelmi tized jövedelmeinek egymáshoz viszonyított aránya 5,8 százalék volt, ami 1987-re – ingadozások mellett – 4,6 százalékra csökkent. A nagyjából ötszörös különbség a legalsó és a legfelső jövedelmi tized jövedelmei között valóban 7,2 százalékra ugrott 1994-ben, és ez maradt 2000-ben is, de ez azért következett be, mert a legfelső jövedelmi tized jövedelmei sokkal gyorsabban nőttek, mint az átlag. (Igaz, már nem „járt” az ingyenlakás, az ingyentelefon stb.) Ami tehát a rendszerváltás után megváltozott, az a felső tized jövedelmeinek megugrása és a középosztály – a szavazó tömegek – valamint a felső tized jövedelmei közötti távolság növekedése. Lehet, hogy a választók arra számítottak, hogy nekik is „jár” a felső jövedelmi tized életszínvonala, de nem jutott. TóthIstvánGyörgy (2002) szemléletesen leírta értekezése bevezetőjében: „a demokratikus átmenet és a gazdasági rendszerváltás a jövedelmi egyenlőtlenségek jelentős növekedésével járt. Az egyenlőtlenségek növekedése azonban nem a kilencvenes évek fordulóján kezdődött, hanem az a nyolcvanas évek eleje óta tart, a kilencvenes évek elején a gazdasági visszaesés sokkjának következtében megugrott, majd lényegében stagnálást mutatnak az egyenlőtlenségi mérőszámok.

Számos empirikus bizonyítékunk van arra is, hogy az egyenlőtlenségek nagysága Magyarországon kezdetben nem volt és később sem vált kiugróan magassá az európai országokban mérthez képest sem, és különösképpen nem a tőlünk keletre levő országokhoz képest.

A jövedelemeloszlás belső szerkezetének változását hosszabb ideig a középosztályok relatív jövedelmi pozíciójának süllyedése jellemezte. Számos elemzés mutatott rá arra, hogy a jövedelemeloszláson belül az egyenlőtlenségek növekedését inkább a felső és a középrétegek közötti távolság növekedése okozta, és nem annyira a középrétegek és a szegények közötti távolság növekedése” (13. old)2.

A TóthIstvánGyörgy által leírt folyamat 2006 és 2010 között – legalábbis a KSH adatai szerint – visszafordult, az egyenlőtlenség mérséklődött, majd Orbán második országglása óta újult erővel állt helyre a felső tized és a felső ötöd jövedelmi helyzetének megugrása és távolodásuk a középrétegektől, miközben most valóban leszakadtak és szegényedtek az alsó három jövedelmi tizedbe tartozók. De erről nem a globális kapitalizmus tehet, hanem az a kormány, amely Putyin rendszerét másolja, csak a gáz- és olajcsapok helyett az alsó rétegek utolsó zsírcseppjeit csapolja meg, hogy kijelenthesse: „Aki nem vitte semmire az életben, az annyit is ér, ezt tudom mondani. Annak annyi az élete.” (Lázár János)

5) Ha valaki jól ismeri a magyarországi tőkebefektetések szerkezetét, az nem ír le olyan városi legendát, mint ahogy Pogátsa teszi, hogy a multinacionális cégek kifejezetten az olcsó, alacsony hozzáadott értékű munkaerőt keresik. Lehet, hogy ez igaz volt a '90-es évek első évtizedében, lehet, hogy ez igaz Szlovákiában, de nem igaz a mai duális szerkezetű iparban. Éppen hogy fordítva, amit keresnek, az a magas termelékenységre képes, jól képzett és szakképzett munkaerő, amiből alig van. Amiben Magyarország óriási felesleggel rendelkezik, az alulképzett 8 általánossal vagy azzal se rendelkező betanított munkára fogható munkaerő, az viszont – összehasonlítva a román, ukrán vagy indiai, kínai munkaerővel az előállított termékmennyiség (a munka határtermékéhez képest) túl drága. Az sem szabad választás kérdése, hogy mennyivel előnyösebb lett volna autópálya helyett gyorsvasutat építeni, hiszen a vasúton szállított áruk mennyisége – még az óriási távolságokat átfogó USA-beli vasutak vagy Oroszország esetében is csökken. Még inkább csökken, amikor az ömlesztett árut (ami ma már nincs, mert hajón érkezik, vagy a logisztika miatt ütemesen kamionokon, mert nem akarnak készletezni hónapokra) akkora országban kellene keletről nyugatra szállítani, ahol a távolságok négyszáz kilométert sem érnek el. Ha

nincs autópálya, nincs munkahely, nincs kultúra, nincs egyetemi ingázás. Amit Pogátsa a fenntarthatóságról ír, és ebben az értelemben kritizálja az autópálya-építést, az „elméletileg” akár igaz is lehet. Csakhogy. Ha egy országban nincsenek munkahelyek, márpedig csak ott keletkeznek munkahelyek, ahol a logisztikai műveleteket lehet autópálya bekapcsolásával megoldani, és erre a legfényesebb bizonyíték, hogy az igazán magas hozzáadott értékű munkahelyek mindegyike hazánkban ott jött létre, ahol volt vagy lett autópálya. A modern korban: időben is mérik a teljesítményt, márpedig minden perc számít!

Egy ország termelékenységét úgy is fel lehet fogni, mint az országban dolgozó egyének – férfiak és nők, fiatalok és idősek, képzetek és képzetlenek stb. – átlagát. Hazánk átlagos termelékenysége az elmúlt húsz évben attól lett sokkal magasabb, mint az azt megelőző időszakban, hogy a jól szervezett, fegyelmezettséget, jó minőséget, a hibák visszaszorítását jelentő folyamatok a multik leányvállalatainak a betelepülésével ugrásszerű fejlődést biztosítottak. A gond az, hogy a '80-as évek liberalizálásával (lásd GMK, VGMK, kisszövetkezet) létrejött több százezer kisvállalkozás erre nem volt képes és nem is volt hajlandó. Ehhez persze a hazai adottságok sem voltak igazán jók (lásd a kereslet, a piac mérete), de ami igazán hátráltatta a fejlődést, hogy mindenki úr akar lenni a saját háztartási költségeinek saját vállalkozásában való elszámolása, a saját idejének elherdálása terén. A szétaprózottság, a növekedéstől, ebben az értelemben a nyilvánosságtól való félelem a legfontosabb akadály a jól szervezett középüzemek kerüljenek ki a kisvállalkozások soraiból. Ami a '80-as években előny volt, a sok százezer saját szuverén döntéséhez szokott kisvállalkozó megjelenése, hátránnyá vált, hiszen egyikük sem szeretné meghozni azt az áldozatot, hogy bekapcsolódik abba a fegyelmező gépezetbe, amit a versenyvilágban működő vállalatbirodalmak beszállítói „élveznek”. A magányos cowboyok Magyarországa szép csendesen vérzik el, hiszen egyedül, háttér, szervezethez, fegyelmezethez nélkül, csupán a duma, a magyar tehetség szövege által, nehéz a versenyben helytállni. Éppúgy, ahogy a görög, portugál vagy a spanyol vállalkozók is védték „függetlenségüket” a versenytől, és ezt várták el kormányuktól is. Ez végső soron azt eredményezi, hogy annak sincs napi 8 órán, évi 200-250 napon keresztül munkája, aki torné magát, hogy dolgozzon.

Hazánkban ez a szemlélet a leginkább a mezőgazdaságban van jelen, hiszen a földalapú támogatás megszerzése kevésbé költséges (csak azt a képességet kell jól fenntartani, ami már régóta megvan: megkenni a hatóságot, a nadrágosokat, vagy részese lenni az „osztásnak”), mint a kultúrák kifejlesztése, az összeszerveződés a gépi megmunkálásban, a piacra termelésben, a minőségben. Ha nincsenek kihasználva a kapacitások, ha alacsonyok a termésátlagok, akkor fajlagosan drága az áru, a szolgáltatás, ez pedig egyenes oka az alacsony forgalomnak, ami viszont lehetetlenné teszi a vállalkozások növekedését. Ebben a hibás körben vergődnek a magyar kis- és középvállalatok két évtizede.

Nem érdemes most azokkal a badarságokkal foglalkoznom, hogy az árak világgpiacian egységesebbek (magasak?), míg a bérek elmaradnak ettől. Képzeld el a kedves olvasó maga, hogy mennyibe kerülne az a farmer, az óra, az a Kalmopyrin, amit csak a magyar legális piac méreteinek megfelelő mennyiségben állítanak elő. Pogátsa úgy érvel, mintha a világgpiac kifejezetten előnytelen lenne a magyar lakosság számára. Nem így vélekedtek azok a százazrek, akik Gorenje akció keretében ünnepelték annak idején a legnagyobb nemzeti ünnepet, március 15-ét Bécsben? Vagy már akkor is a globális kapitalizmus nem általunk választott láncait csörgettük?

Pogátsának igaza van abban, hogy nem az idő kevés az átalakulás óta, hiszen húsz év alatt – megfelelő politika és társadalmi konszenzus esetén – ennyi idő elég volt Dél-Korea vagy Tajvan felemelkedéséhez. De látni kell, hogy ők a kivételek. Nálunk *nem az idő kevés, hanem az öröklött társadalmi hordalék: a kapitalizmus és versenyellenesség a sok*. Áldozat nélkül nincs győzelem – tartja a népi mondás. Nem véletlen, hogy Pogátsa által mintaként megjelölt Görögország és Portugália van most a legnagyobb bajban hazánk mellett. Ők is a magyar úton járnak, sok kivétel, védelem a versenytől, állami pénzek szétterítése a rokonok, barátok és üzletfelek között. A magyar út sajnos nem egyedi: *sok állam, kevés piac*. Pedig elég lenne belelesni – ha már a kapitalizmus típusát illetően Pogátsa szerint van szabad választás – a német

szocdemek bad godesberg-i programjába: „annyi piacot, amennyi lehetséges, annyi államot, amennyi szükséges!”

¹ *Hobsbawm, Eric (1978): A tőke kora, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978.*

² *Tóth István György: Jövedelmek a kilencvenes évek Magyarországon. (Elméletek, módszertan és hipotézisek). Ph.D. Értekezés, Budapest, 2002, és könyvben Tóth I. Gy. (2005): Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest, 2005, 334.*